

РАНОВИЗАНТИЈСКИ КАСТЕЛИ И МАЛИ ГРАДОВИ НА СЕВЕРУ СКОПСКО-КУМАНОВСКОГ РЕГИОНА

Цар Јустинијан је у Европи, земљи опкољеној трима морима (Егејским, Јадранским, Црним и Дунавом на четвртој страни), према Прокопију "... створио дела која није лако ни испричати ни описати".¹ Тако је у провинцији Дарданији подигао изнова 8 тврђава, а обновио 61-у.

Скопско-кумановски регио, о коме ће бити речи у овом раду, чинио је јужни део Дарданије. Велики пут који је водио од Дунавског лимеса, преко Наиса, затим Скупа, Стоба ка Тесалоници, заобилазио је град са осам цркава код Царичиног Града. Скупи и Улпијана названа Јустинијана Друга, два су највећа града у провинцији Дарданији.

У *Notatio Dignitatum*, после 518. године, спомињу се *comitatenses scupenses*. На почетку VII века, како каже Теофилакт, Словени су заузели Скупи, а према Космографији анонимног равенског писца, опет се спомиње *Scupis*.²

Наша су истраживања у овом региону, утврдила постојање најмање пет већих кастела од којих су углавном два прерасла у мање градове (πολιχνια) у касној антици. На овом месту усмерићемо мажњу на локалитете код села: Рогле, Кучково, Орман, Никуштак и Карабичане. Ради се о локалитетима у пограничним зонама или између провинција Дарданије и Македоније Друге (северни део у Пологу), или северној граници скопско - кумановског региона.

1. Кука, Рогле

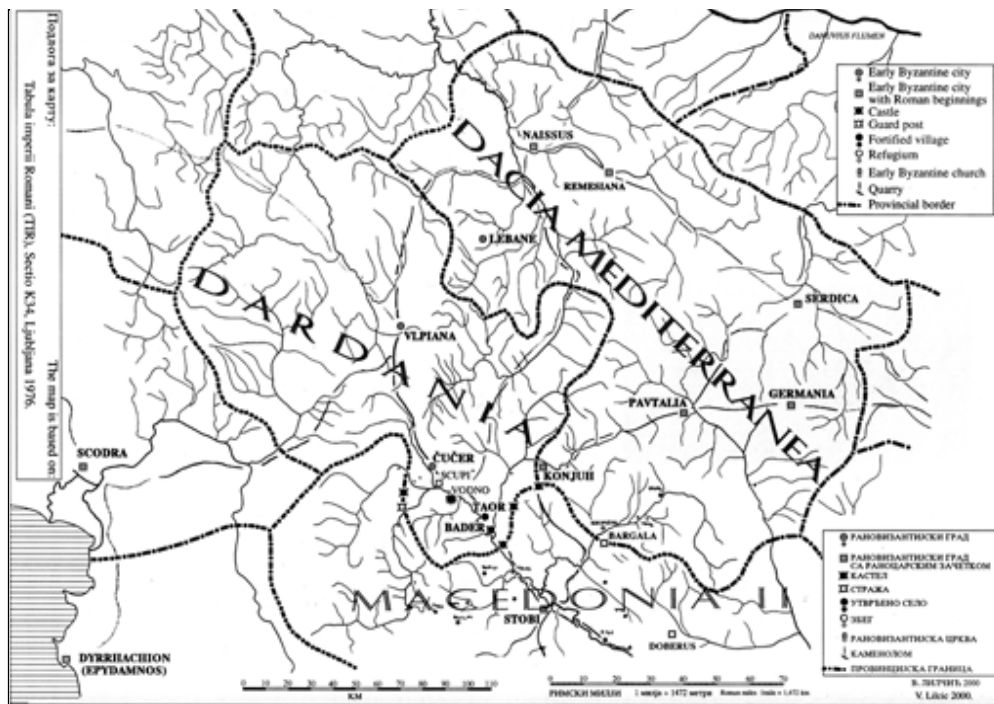
На локалитету званом Кука код села Рогле, је веома рано подигнута стражара. То потврђује монета македонског краља Касандра, али и једна монета из III века н. е.³ Археолошка ископавања

---

¹Ф. Баришић, *Византијски извори за историју народа Јужнославије*, Том 1, САНУ Византолошки институт књ. 3, Београд 1955, 54.

²G. Novak, *Justinijana Prima - Skoplje?*, Skoplje i ju`na Srbija, Skoplje 1925, 199, f.n.8 i 5-7.

³В. Лилчић, *Научно-истраживачки пројект Северозајадна Македонија во доинаџа античка и средниот век, Полож, Кичевија*,

Сл. 1. Карта провинција
 Табле 1

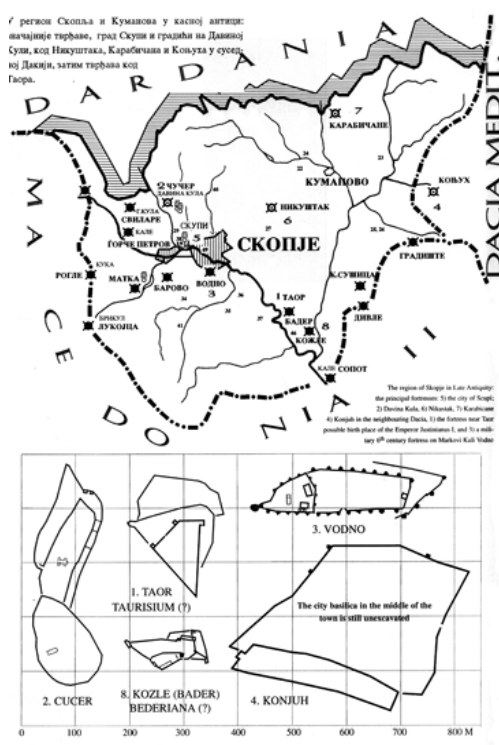
нису изведена, па према нешто бројнијим површинским налазима из IV века, можемо претпоставити да је тада подигнут снажнији кастел за контролу пута између Македоноје Друге и Дарданије. Његова форма је скоро правилни пентагон, клинастим челом окренут према путу.

Значај кастела, опремљеног свакако војничком посадом, током V и VI века је порастао и он постаје акропола. Наиме, у југоисточном подножју је оформљено широко подграђе, можда са цивилним карактером. У средишту кастела налази се централна издужена грађевина орјентисана С/З - Ј/И. Она није ископавана и не можемо тврдити да се ради о ранохришћанској базилици.

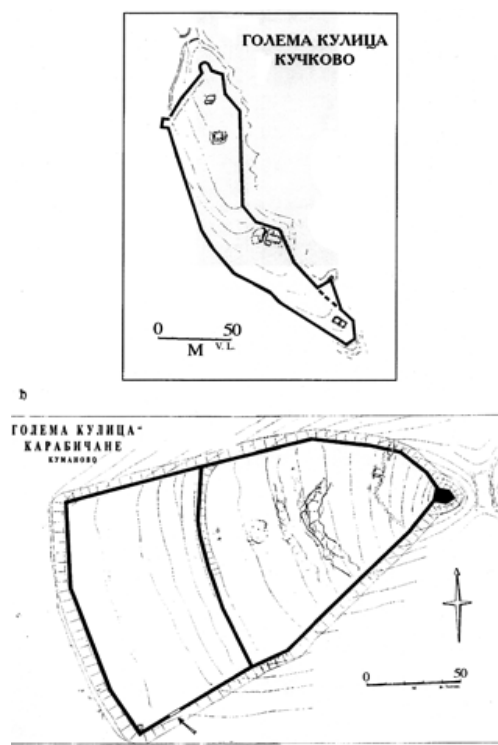
Сматрамо да се име кастела - малог града на Куки свакако налази у Прокопијевом спису обновљених тврђава.

2. Велика Кула, Кучково (Горње Свиларе)

Локалитет Велика Кула припада атару села Кучково, удаљен око једног километра северно од села Горње Свиларе. Судаћи према масивној чеоној кули са полукружним планом, овај кастел је у својој првој фази, био подигнут већ на прелазу из III у IV век.

Сл. 2. Карта Скопља и Куманова
 Табле 2

Сл. 3. План Големе Куле код
 Кучкова
 Табле 3

Истражујући и снимајући одбрамбени периметар, на југозападној страни, регистровао сам два зидна платна, што значи да је кастел био обновљен. У његовом оквиру је постојала једна ранохришћанска базилика. Налази се на платоу јужног, нижег дела.

Површина кастела износи 0,8ха, што значи да се приближава категорији полихнија, али због одређених разлога није успео да порасте више од крајпутног стражарског кастела.

Познато је да је антички магистрални пут од Косова према региону Скопља пролазио кроз Качаничку клисуру преко Генерала Јанковића. Постојао је и споредни пут са паралелним правцем у односу на магистрални. Он је водио од Качаничког поља преко терена села: Иваја - Котлина - Горанци - Кривеник - Грачани (можда Градчани) - до Горњег Свилара, а његов излазак у Скопско поље био је контролисан са кастела на локалитету Велика Кула изнад Горњег Свилара.

3. Давина Кула, Орман

Излаз магистралног пута из Качаничке клисуре у Скопски басен штитила је тврђава на Давиној Кули. И овај је пункт, изгледа, имао сличан развој као Кука код Рогле. Наиме, налаз хеленистичке фибуле, малоазијског, звездастог типа, можда говори да је у хеленистичко време на акраполи била мала тврђава за надгледање пута.

Међутим, археолошки налази III века су најбројнији: новац,⁴ надгробне стеле, натписи Јупитеру и посвета Галијену.⁵ Борбе против Сармата подзидовима Скупа, против Гота и Херула (267), актуелизирају значај платоа на Давиној Кули, тако да можемо претпоставити подизање прве тврђаве већ у другој половини III века н. е.

Када је саграђен северни, доњи град? Ископавања једнобродне базилике на акрополи показала су две фазе. Прва из IV, друга из VI века из времена Јустинијана.⁶

Базилика у доњем граду је према налазима архитектонске камене пластике саграђена у VI веку.⁷

Веома мало знамо о ранохришћанским црквама у оквиру касноантичких кастела. Мислим да је било правило да сваки важнији (државни) кастел са војном посадом, има малу једнобродну цркву. Типичан пример представља таква црква у рушевинама у кастелу Кале с/з од горњег Свилара, изнад Вардара.⁸ Овај кастел штитио је пут уз Вардар из Полога преко Радуше.

Интересантно је приметити да су скоро све познате ранохришћанске цркве у региону Скопља мале и једнобродне: Кале Г. Свиларе, Манастириште с. Грчец, Коњушница с. Орман, и две цркве у малом граду на Давиној Кули. Једино је базилика у Скупима тробродна са нартексом али без ексонартекса или атријума на западуј страни.

Иначе, дуго сам се колебао око категоризације локалитета на Давиној Кули. Акропола је у ранијој фази свакако представљала кастел. Међутим, подизање доњег града са још једном малом црквом иде у прилог класи мањих градова. Видимо мале једнобродне цркве поред пута у прилично несигурном VI веку. Ипак, основна функција у овом веку била је одбрана пута.

Вероватно је ова тврђава задавале велике главобоље варварима, нашта нас упућују чести аварскословенски налази. Са друге стране,

⁴И. Станчевски, *Циркулација на монетиите на Давина Кула, Чучер, сџоред досегашиите исџиражувања*, МакНац 12, Скопје 2000, монете бр. 2, 15, 23.

⁵В. Басотова, *Давина Кула Чучер, латиински наџиисис*, МакНац 8, Скопје 1998, 78-82.

⁶В. Лиличиќ, *Давина Кула, Чучер, археолошка ископавања на Базиликаџа I*, 2000, МакНац 15, Скопје 2001, 30-40.

⁷В. Лилчиќ, И. Станчевски, С. Ивановска, А. Николоска, *Давина Кула, Чучер*, студенски истражувачки камп 1998, 1999, МакНац 12, Скопје 2000, 14-42.

уситњени фрагменти архитектонске камене пластике у обе цркве, указује да је варварска група која је освојила град, боравила дуже време у њему, пљачкајући, рушећи и ломећи све лепе ствари.

Да ли се име малог града из VI века на Давиној Кули може тражити у Прокопијевом спису тврђава?

Предложена идентификација топонима Давина са Прокопијевом тврђавом Даванус је веома атрактивна,⁹ али још увек непотврђена епиграфским податком. Осим тога, тврђава *Priscupera* има елементарне имена Скупи, у смислу *месѿо ѿре Скуѿа*.

Рановизантијски кастели и градови у Куманову

1. Карабичне, Кулица

На линији од Наиса према Куманову, после Грделичке клисуре отвара се релативно широк коридор око Јужне Мораве.

На жалост, источне падине Скопске Црне Горе нисмо успели да прелиминарно истражимо. Једино смо документовали остатке кастела код Никуштака.¹⁰ Тако су још увек непойнате тврђаве код села Слупчане, Липково и Отља. Али смо на источној страни коридора добро документовали остатке малог града на локалитету Велика Кулица изнад села Карабичане. На југоисточном рубу поменутог коридора, изнад Карабичана, постојало је насеље још у класично-хеленистичком периоду.

У касној антици, тачније током IV века, саграђен је снажан троугаони кастел (површине 1,07ха, зид ливени емплектон широк 1,67--1,80м). Вероватно касније, током V или VI века, на западној страни оформљен је правоугаони доњи град (0,94ха).

Претпостављам да је ранохришћанска црква, из које потичу камени архитектонски елементи, данас полијеукасносредњовековној цркви, стотинак метара западно од локалитета, била подигнута управо у доњем граду. Но, то ће показати нека будућа археолошка ископавања.

Кажем мањи град, зато што површински елементи: укупна површина од 2ха, снажна акропола, доњи град, базилика, посебно сконцентрисани богати културни хоризонти, као и површински покретни налази: новац из IV и VI века, део фибуле, бронзана лента украшена орнаментом птичије око (VI век), недвосмислено илуструју још један пример кастела који прераста у мали градски центар током VI века н. е.

⁹М. Бошковски, Δαβανος – *Dabanus* - Dvin (Davina), *МакНас* 12, Скопје 2000, 44-51.

¹⁰Резултате теренских истраживања В. Лилчића и И. Микулчића на овом локалитету су публикована код: I. Mikulcic, *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen in NordMakedonien*, München 2002, 176-177.

2. Niku{tak (gradski potencijal Lamud-a)

Сада посветимо пажњу једном рановизантијском кастелу, који је неоправдано уврштен у катекорију великих касноантичких градова.¹¹

Локалитет Кале 1,5км југозападно од кумановског села Никуштак, налази се на југозападном рубу Кумановског басена. То је масивно брдо увучено у планинска њедра. На његовом северном уздигнутом крају био је подигнут мали троугаони кастел. Временом је оформљена југоисточна тераса и можда планирано источно подграђе.

Идеја И. Микулчића о огромном касноантичком граду Мериону на овом месту на 25 хактара,¹² је веома чудна, рекао бих нелогична, када знамо да, примера ради, највећи град Македоније Друге Стоби у касној антици има 14 хектара. Једине маркантније остатке које сам утврдио приликом мог првог истраживања јесу фортификациски периметри акрополе и јужног подграђа. Закључак И. Микулчића о огромном “доњем граду”, према мојој опсервацији терена, нема довољно озбиљних елемената. На том се простору могу видети остаци керамичких фрагмената, али једног бледог сиромашног културног хоризонта који је створен делимично са ерозивним наносима културних хоризоната са акрополе кастела.

Археолошка конфигурација не указује на градски карактер тог терена. То би можда могле бити неке скромне колибе или кућице али не и остаци града. Акропола и подграђе мере око 3 хактара, и само је то сигурно. Сматрам да је Кале код с. Никуштак још један пример кастела - малог града, са тако великом површином од 3ха, која упућује на повлачење градског потенцијала раноцарског малог града Ламуда код села Лопате, са положајем на самом путном правцу којим долазе варвари у касној антици.

* * *

Скопско - кумановски регион је представљао тампон зону или штит за одбрану касноантичких провинција Македоније Друге и Македоније Прве са мегалополисом Тесалоником.

Највећи варварски напади су у касној антици долазили долином Мораве. Код Наиса су се раздвајали. Један је, преко Јустинијане Друге (Улпијане) и Косова, ударао кроз Качаничку клисуру на Скупи. Други се, преко Грделичке клисуре пробијао у басен Куманова. Оба пута су заобилазили град Јустинијану Прву (?) код Лебана.

Скупи је међутим био на магистралном путу и директно изложен варварским нападима. Но значај града је био толикида је град живео током целог VI века. Широка градска улица је тада

¹¹И. Микилчић, *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999, 401, табела бр. 384.

била два пута обнављана. То смо приметили код портика. Најпре су биле постављене колоне са типичним јустинијановским базама. Затим, вероватно у другој половини VI века поново су обновљени али са зиданим аркадама.¹³ Осим тога су и археолошка ископавања регистровала културни хоризонт из VI века са бакарним нимијама и грнчаријом.¹⁴

Скупи је имао визуелну комуникацију са одбрамбеним системом тврђава и високом сигналном спекулом на локалитету Кале Барово. Са запада је обавештавао мањи град Кука, Рогле, а са југозапада се јављао кастел страж на Врх Бринкул с. Луковица. Са северозапада је сигнализировано из кастела страже Кале Г. Свиларе и из Горње Куле Г. Свиларе (Кучково). Спекула на планинском врху Кале изнад Барова, примала је све ове сигнале и преносила у Скупи.

Будући да су напади углавном долазили магистралом са севера, за одбрану града Скупа оформљен је и одржаван кастел - град на Давиној Кули код Ормана. Он се временом проширио на 3,5ха површине и прерастао, захваљујући путној траси, у рановизантијски мањи град чије нам име још увек није познато.

Јужно од Скупија, дуж Вардара, на источном изданку планине Водно, налазе се остаци снажне рановизантијске тврђаве Марково Кале, Црнче. И. Микулчић сматра да се ради о тврђави рефугијуму становника града Јустинијане Прве, који је према њему био на локалитету Кале Скопље.

Прву сметњу оваквој класификацији представљају 40-так тригоналних и пентагоналних рановизантијских кула, које упућују на офанзивни карактер ове тврђаве а не на рефугијум. Затим, да би штитила Кале Скопље, ова се снажна тврђава налази јужно а не северно од Кале Скопље, локалитет на коме нема, и понављан, није откривен рановизантијски културни хоризонт.

Не улазећи у неаргументованост изложене идеје о положају Јустинијане на тврђави Кале Скопље, налазим да је тврђава на Марковим Кулама изнад Скопља имала задатак да штити улазак у Таорску клисуру, односно врата касноантичке провинције Македоније Дуге и Стоба.

Према томе, закључио бих да су се прави рановизантијски мањи градови налазили на Давиној Кули изнад Ормана (Чучера), Великој Кулици код Карабичана и можда на Калету код села Никуштак. Рогле остаје велики погранични кастел док је Горња Кула изнад Свилара само већи крајпутни стражарски кастел.

Изложени подаци чине делић огромне слике рановизантијске Европе (данас територије Балканског полуострва), где је очигледна била брига византијског цара Јустинијана да сачува миленијумском муком стечену античку цивилизацију, која је кроз средњи век постала камен темељац данашњој Европи.

---

¹³В. Лилчиќ, *Македонскиот камен за боговиите, христиијаниите ...*, 540.

Viktor Lilčić

**EARLY BYZANTINE CASTLES AND SMALL FORTRESSES IN THE NORTHERN
PART OF THE SKOPJE-KUMANOVO REGION**

The large ancient city of Scupi was destroyed in the earthquake in 518. However, the main street of the town underwent two restorations during the sixth century. The access roads to the Late Antiquity Province of Macedonia Secunda were leading through the region of Skopje-Kumanovo. These roads were safeguarded by numerous Early-Byzantine castles among which the most important ones were two fortifications at the region entrances. What was their function in the defense of Scupi, or Stobi as it was called later? This paper presents the latest results of the research of the Early-Byzantine fortresses Davina Kula near the village of Orman (Skopje) and Velika Kulica near the village of Karabičane (Kumanovo).